

Boekbesprekingen / Comptes Rendus

Harold J. Cook, *Matters of Exchange. Commerce, Medicine, and Science in the Dutch Golden Age* (New Haven & London: Yale University Press, 2007). 562 pp. ISBN 978-0300-11796-7. €42,80.

The Dutch Golden Age has often been studied in terms of the relationships between its parts: art and society (Schama, 1987), humanism and science (Grafton, 1983, 1993), history and philosophy (Israel, 2001) and history and theology (Jorink, 2006). Now a new major contribution has appeared, which explores the relationship between economic and scientific developments. In developing the idea that commerce enhanced an empirical mindset, Cook confidently takes his cue from a more-or-less materialist school. It is a refreshing point of view, and hopefully one that marks a new appreciation of the importance of the economy in cultural studies. Cook holds that it was no coincidence that global science began to occur during the period of the rise of global economy and he is 'willing to take the risk' of being upbraided for adopting too materialist an approach (p. xiii).

The book would indeed have been old fashioned if four decades of cultural studies had failed to bear heavily upon the argument. As Cook points out, discovery was not self-evident, but bound up with cultural concepts. To these he pays careful attention. Moreover, Cook does not consider everything people do as resulting from economic interests. He gives ample proof of this belief by showing the idiosyncrasies and freedom of action of countless botanists, adventurers, physicians, both professionals and 'amateurs', both men and women.

The book opens very strongly with a chapter on 'wordly goods and the transformations of objectivity', which explores the changing attitudes of people towards objects, and the degree to which objects were replete with meaning and value, established not only by their material constitution, but also by their symbolic value, which often changed in the process of being exchanged. However, a growing value was attached to acquaintance with objects as opposed to knowledge of them: being familiar with the sensible aspects and the historical context of an object became more important than the philosophical explanation of the object in terms of its metaphysical origin or moral meaning. Nowhere did the philosophical meaning give in more than in

the process of exchange. Exchange led to a search for common values and the highest common denominator: the bare object.

Cook has written a fascinating chapter about Dutch physicians on the Japanese island of Deshima trying to exchange medical knowledge with their Japanese colleagues. The communication between the representatives of the 'Red Hair Medical School' and the Japanese physicians about the causes of diseases, which related to two completely different, well-established, medical traditions and philosophical discourses about the relationship between man and nature, proved infinitely more difficult than limiting oneself to the 'object': the shape of plants, the anatomy of the human body, or the ingredients of medicines. Plain matters of fact grew more important in the early modern period, for these made scientific exchange and commercial exchange possible. Cloves were not imported because of their symbolic meaning. What Cook does point out, however, is that a large part of the spice trade was not for meant for consumption but for medical treatment.

Cook's particular focus on medicine as part of science in general is due to the fact that so many key philosophers of the period were interested in the fabric and working of the body. In an important chapter, Cook points out that Descartes, who was an energetic anatomist and experimentalist, was all but dismissive of the idea of gaining knowledge via sense-perception. Although it is not made explicit, this explains why so many empiricists later in the seventeenth century could be labelled Cartesians by their contemporaries.

The focus on medicine avoids some complicating factors and is somewhat self-fulfilling. Cook does point out that his heroes often met with fierce resistance from the orthodox Reformed church, but it surprises me that a discussion of the varieties of Aristotelianism professed at the universities is virtually absent, in spite of recent contributions to this field. He somehow suggests that the Amsterdam Athenaeum fostered an empiricist approach, but to my mind Barlaeus is rather an Aristotelian moral philosopher. Descartes was not mentioned in the Illustrious School until the 1670s and, contrary to what is said on p. 320, Frederick Ruysch was never attached to this institute.

The focus on biographical detail captures the mind (Cook's account of the developing prac-

tices of embalming makes a thrilling read), but causes the notion of 'economy' to be reduced rather to people in the overseas territories. Apart from paragraphs about the rise of the Amsterdam Exchange (which deal with developments to establish the value of money and attempts to standardize the quantitative value of things) and the tulip mania, European commerce is hardly represented. After the first two chapters, the notion of economy yields to rich biographical and bibliographical detail. Cook has brought to the centre of the stage people who have been lurking in the background, sometimes for decades. Most of them have already been dug up in obsolete and little-read Dutch secondary literature, and with such an extensive bibliography, it is excusable that a number of recent publications, such as Luuc Kooijman's book on Frederick Ruysch, are not mentioned.

I found the first chapters, chronologically preceding what usually is styled the 'scientific revolution', the most interesting. It is fascinating, for example, to see how much the sixteenth-century botanist Carolus Clusius anticipated his colleagues of a hundred years later: Clusius corresponded in six different languages with professionals and 'amateurs', carefully mentioning his sources when he published the result of his highly 'collective' projects. In dealing with Clusius, Cook independently comes to conclusions similar to those of Florike Egmond, who leads the Leiden 'Clusius Project'.

Nevertheless, much of what Cook presents about the period after 1650 does not substantially alter our current view of that period: it is evident that it saw the development of empiricist approaches, although Cook's focus on medical gardens and commerce in the East and West Indies and in the Far East relocate much of the origins of the rise of empiricism.

One is bound to make some small mistakes when making use of such a variety of sources. Thus I encountered a 'Justus Joseph' Scaliger (index of names) or 'Joseph Caesar Scaliger' (p. 126) as the author of a *Book of Subtleties* (in fact, it was *Joseph Justus Scaliger's* father *Julius Caesar* who wrote that book, against a book of the same title by Girolamo Cardano). Moreover, contrary to what is said on p. 108, Joseph Justus was not recruited to Leiden's Law Faculty and he did not teach any subject at all in Leiden. Harderwijk did not have a university established in 1600, but an Illustrious School, which became a university in 1648 (pp. 145, 148). Furthermore, I was surprised that Yale University Press overlooked so many obvious typographical errors in the few Latin or

Dutch words mentioned in the text (I counted 19 in total).

I regard *Matters of Exchange* as the most important book about the world of learning in the Dutch Golden Age to have appeared for many years and I am confident it will remain a point of reference for everyone working in the field for a long time to come.

Dirk van Miert, Warburg Institute, London.

M. Loderichs (red.), *Rumphius' wonderwereld. Zeventiende-eeuwse natuurbeschrijvingen uit Ambon* (Zuthpen: Walburg Pers, 2004) 509 pp., ill. ISBN 90-5730-336-1. € 39,50.

Aan waardering voor het werk van Georg Everard Rumphius (1627-1702) heeft het de laatste tijd niet ontbroken. Al veel langer was natuurlijk bekend hoe de 'blinde ziener van Ambon', gedreven door een enorme nieuwsgierigheid en tegengewerkt door een onwaarschijnlijk aantal tegenslagen, zijn pionierswerk verrichtte op het gebied van de Amboinese flora en fauna. Onder meer door obstructie van zijn werkgever, de VOC, zou Rumphius niet meer meemaken hoe zijn levenswerk in druk verscheen. *D' Amboinsche Rariteitkamer*, waarin met name zeegeedierte werd beschreven, verscheen in 1705; het veel omvangrijkere *Amboinsche Kruid-boek* verscheen pas tussen 1741 en 1755. Door het meer recente onderzoek naar de vroegmoderne cultuur van het verzamelen werd ook het belang van de Rumphius buiten de kleine kring van kenners van Indonische flora en fauna duidelijk. Met name de vriendschappelijke contacten met Nederlandse 'liefhebbers' als Schijnvoet, d'Acquet en Ruysch hebben de nodige aandacht gehad. Daarnaast vestigt W. Buijze al enige tijd met een groot aantal geschriften aandacht op Rumphius. Internationale waardering kreeg Rumphius door E.M. Beekman, die in zijn *Troubled pleasures. Dutch Colonial Literature form the East Indies 1600-1950* (1996) terecht wees op het zeer beeldende karakter van Rumphius' natuurbeschrijvingen. Hij liet het niet bij deze constatering, maar publiceerde drie jaar later een geannoteerde Engelse vertaling van *D' Amboinsche Rariteitkamer*. En in 2004 verscheen de hier te bespreken bloemlezing, bezorgd door Mark Loderichs, waarin 24 fragmenten uit de *Rariteitkamer* en 41 teksten uit het *Kruid-boek* zijn opgenomen.

Het is een mooi en verzorgd uitgegeven boek geworden, waarbij de bezorger zeer getrouw de oorspronkelijke tekst volgt. Het tegenwoordig zo

populaire ‘hertalen’ is hier achterwege gebleven. Dat was ook niet nodig, want het Nederlands van Rumphius valt nog steeds op door zijn helderheid, gevoel voor detail en beeldend vermogen. Zijn stijl doet nogal denken aan die van een andere natuuronderzoeker, Jan Swammerdam. Beide geleerden excelleren in het geven van nauwkeurige omschrijvingen van het geobserveerde, en weten daarbij ook met veel gevoel voor *couleur locale* de omstandigheden te schilderen waarin zij hun onderzoek deden. Rumphius beschrijft bijvoorbeeld heel beeldend (p. 39-40) hoe ‘by Maaneschyn in ’t Zeewater wandelende’ bezig was onder de klippen naar rariteiten te zoeken, en daarbij de stekels van een zeeappel in zijn hand kreeg. Een glimp van de harde wereld van de VOC vangen we op bij de beschrijving van de nootmuskaat: ‘De Noote-boschen werden hedendaags niet meer door de oude Inwoonders bezeten, dewyle [...] het geheele Landt Ao.1621 door den Generaal *Jan Pietersen Coen* met de wapenen ingenomen; en tot een Provincie van de Vereenigde Nederlanden gemaakt is’ (p. 274). Wat verder opvalt is dat Rumphius bij de sectie schaaldieren vrij uitvoerig ingaat op smaak en bereidingswijze van de verschillende diersoorten. Bij vrijwel elke beschrijving is een reproductie van de oorspronkelijke, bijbehorende gravure geplaatst.

In dit boek presenteert Loderichs slechts een fractie van het indrukwekkende oeuvre van Rumphius. Hij heeft geen poging gedaan een representatief beeld te geven van het natuurhistorisch werk van Rumphius, maar heeft zich bij zijn keuze voor de teksten expliciet laten leiden door stilistische motieven: ‘De keuze voor de hoofdstukken is sterk persoonlijk: ik ben uitgegaan van die teksten die ik voor zijn mooiste, interessantste en meest leesbare houd’ (p. 491). Dat lijkt me een gezond uitgangspunt. Het boek zal vermoedelijk niet ter hand worden genomen door de *diehards* die alle circa 1300 plantenbeschrijvingen van Rumphius tot zich wil nemen. Om de lezer tegemoet te komen is het werk licht geannoteerd. Heel verhelderend zijn de noten overigens niet: dat Aristoteles een Grieks filosoof (384-322 v.Chr.) was, zal de meeste lezers wel bekend zijn (p.29, n. 12). Buitengewoon jammer is het feit dat Loderichs niet bij elk lemma verwijst naar de hedendaagse Nederlandse en wetenschappelijke benaming van het beschrevene.

Dat brengt mij op de vraag welke lezer Loderichs precies voor ogen heeft gehad met deze bloemlezing. Blijkens de verantwoording (p. 491-493) is dat ‘een breder publiek’, dat enerzijds geënthousiasmeerd kan en wil worden door

Rumphius’ prachtige werk, maar anderzijds moeilijk de weg kan vinden naar de vakbibliotheken waar de oorspronkelijke folianten raadpleegbaar zijn. De hedendaagse ‘liefhebbers’ worden wat dat betreft de laatste jaren in toenemende mate op hun wenken bediend. Dankzij de razendsnel voortschrijdende digitalisering is menig klassiek wetenschapshistorisch werk nu al on-line raadpleegbaar, downloadbaar en soms zelfs doorzoekbaar. Deze editie van Loderichs kon wel eens de laatste in zijn soort zijn.

Eric Jorink, Huygens Instituut

M.J. van Lieburg, *Het Sint Laurensinstituut, 1651-1857-2007; de geschiedenis van de katholieke charitate Rotterdam* (Rotterdam: Erasmus Publishing, 2007), 204 pp. ISBN 90-5235-191-0. €27,50.

Dit boek is een zeer nauwkeurige geschiedschrijving van het Rotterdamse Sint Laurensinstituut, een rooms-katholieke organisatie voor materiële en geestelijke zorg aan hulpbehoevende bejaarden, kinderen en anderen. Dank zij de moderne boekdrukkunst is het rijk en fraai geïllustreerd met foto’s en plattegronden van gebouwen, portretten van hoogwaardigheidsbekleders en getuigen verslagen.

De gelegenheid voor de verschijning van het boek was de viering van het feit dat het instituut honderdvijftig jaar geleden zijn statutaire vorm kreeg. De auteur is een van Nederlands professionele medisch-historici, die over de bewonderenswaardige eigenschappen beschikt grote hoeveelheden details uit archiefonderzoek tot een logisch en leesbaar verhaal te maken. De medische geschiedenis van de stad Rotterdam heeft bovendien zijn voorliefde.

Het boek beschrijft de ontwikkelingen op bestuurlijk terrein van de organisatie van de liefdadigheid van het rooms-katholieke volksdeel van Rotterdam vanaf 1651, het jaar dat de ‘Gemeene Armenborse’, op burgerinitiatief tot stand kwam. In drie hoofdstukken wordt in minutieus detail beschreven hoe de armenzorg georganiseerd was en wie daarbij een rol speelden. Het eerste hoofdstuk beschrijft de katholieke armenzorg in een tijd van repressie door de (protestantse) overheid, het tweede de ontwikkelingen na het herstel van de positie van de Katholieke Kerk en het derde de gevolgen van de veranderde naoorlogse maatschappelijke verhoudingen.

Sint Laurentius is de schutspatroon van katholiek Rotterdam, al in 1460 met een processie verveerd, en patroon van de armen omdat hij voor

zijn marteldood door de Romeinse overheid kerkbezit en kostbaarheden onder de armen verdeeld had. De armen duidde hij als 'de schatten van de kerk'.

De noodzaak tot de oprichting van een armenzorgorganisatie ontstond toen na de reformatie de diaconie hulp beperkte tot protestantse armen. Katholieken, vreemdelingen en alle anderen waren uitgesloten. Burgers van de vier parochies die de stad Rotterdam toen telde, namen het initiatief om geld in te zamelen om de eigen armen te helpen. Armen waren vooral ouderen zonder middelen van bestaan en wezen. Het initiatief stond nadrukkelijk los van priesters en de kerkelijke organisatie, mede om het ongrijpbaar voor de repressieve overheid te maken. Zo mochten erfenissen niet naar katholieke instanties overgemaakt worden, maar wel naar privé-persoon, die er mee konden doen wat ze wilden. Aldus werd de bedoeling van de wet omzeild. Een ander voorbeeld van een repressieve maatregel betrof de bepaling dat alleen protestantse instanties vrijgesteld waren accijns te betalen over hulpgoederen, dit werd omzeild door samenwerking met de Waalse kerk. In 1781 laat Jan Block, een rijke katholieke koopman zijn volledig bezit na aan de armenzorg van één parochie, daarmee een deel van de stad helpend, maar de tegenstellingen met de andere drie aanscherpend; samenwerking in het bestuur was vaak moeizaam. Door de tekst heen geven kaderteksten illustratieve informatie waardoor het verhaal levendiger wordt; de lezer probeert zich voor te stellen hoe zeven onderwijzers 575 leerlingen les gaven in 1849.

Door het herstel van de hiërarchie van de bisdommen in Nederland in 1853 en de inwerkingtreding van de Armenwet in 1854 verandert de organisatie van de armenzorg. De kerkelijke organisatie krijgt weer greep op de stichtingen en de besturen van de armenzorg. In de loop van de negentiende eeuw zien zij zich geconfronteerd met een enorme groei van de bevolking en eveneens van de 'bedeelden'. Als 16% van de bevolking wordt bedield in 1859 zijn dat 17.236 mensen; in 1935 wordt nog steeds 17% bedield, maar dat zijn dan inmiddels 102.542 mensen. Ten gevolge van een bisschoppelijke beslissing in 1894, bedoeld om de pastoors meer macht te geven bij de bedeling, mag het parochiaal armenbestuur zich alleen nog bemoeien met wezen en bejaardenzorg.

Een hoogtepunt tussen alle bestuurlijke perikelen en heldendaden vormen de uitgebreide getuigenissen van oud-wezen. Door deze teksten komen de foto's van de imposante gebouwen en somber stemmende interieurs tot leven.

In het laatste hoofdstuk worden de naoorlogse ontwikkelingen, vooral op het gebied van bijzonder onderwijs en ouderenzorg uit de doeken gedaan. Door de toenemende bijdragen van de overheid (50% in 1950, 100% na de invoering van de Algemene Bijstandswet in 1964) verandert de inhoud van de armenzorg fundamenteel. Het boek wordt besloten met bijlagen over de samenstelling van de besturen van 1651 tot heden, een archief en literatuur register en een index.

Dit boek is vlot geschreven en goed leesbaar ondanks de grote dichtheid aan details. Er zijn veel illustraties die het verhaal verlevendigen. Het is van belang voor historici en leken met een interesse voor de geschiedenis van de armenzorg in Nederland, of het ook exemplarisch geacht mag worden voor andere steden is onbekend, het wordt niet toegelicht. Verder zal het nuttig zijn voor degenen die zich in de streekgeschiedenis verdiepen: bekende Rotterdamse namen duiken op. Het boek overstijgt in waarde de inhoud van een plaatselijk gedenkboek.

M. van Wijhe

W. Baron, *'Het belang en de welvaart van alle ingezetenen'. Gezondheidszorg in de stad Groningen 1800-1870* (Assen: Koninklijke Van Gorcum, 2006). Groningse Historische Reeks nr. 33. 598 pp., ISBN 90-232-4271-8 / 978-90-232-4271-0 € 39,95.

In 'Het belang en de welvaart van alle ingezetenen' behandelt de in de gezondheidszorg werkzame historica, W. Baron, de wederwaardigheden van de Groningse gezondheidswerkers – van professoren tot piskijkers – in de stad Groningen in de eerste helft van de negentiende eeuw. Zij probeert daarmee de historiografische lacune te vullen tussen Huismans *Stadsbelang en Standsbesef* en het werk van haar promotor Pim Kooij, *Groningen 1870-1914*. Al is dit laatste een algemeen en niet een specifiek medisch-historisch werk, de gezondheidszorg wordt dan wel uitvoerig in een apart hoofdstuk besproken.

Barons invalshoek is sociaal-economisch van aard. Hoeveel artsen waren er, hoeveel apothekers, drogisten, vroedvrouwen? Waar kwamen zij sociaal gezien vandaan, veranderde dit alles in de loop van 70 jaar en zo ja: hoe? Welke beroepen verdwenen er, welke kwamen erbij, welke namen in belang af, welke toe, en wat waren daarvoor de belangrijkste redenen? Wat was en werd het inkomen van de diverse artsen en andere genezenden?

De voornaamste vraagstelling betreft de beschikbaarheid en de toegankelijkheid van de gezondheidszorg. Het zwaartepunt ligt daarbij op de reguliere curatieve zorg en de openbare gezondheidszorg. Onder het eerste verstaat zij: 'de dienstverlening door alle bevoegde medische beroepsbeoefenaren' en onder het tweede: 'de activiteiten op het gebied van de publieke hygiëne die ziektepreventie en verbetering van de volksgezondheid beogen'. Daarnaast wordt in een apart hoofdstuk ook nog aandacht besteed aan de 'irreguliere' zorg, waar zij verscheidene zaken als volksgeneeskunde, zelfbehandeling en kwakzalverij onder vangt.

Hiërarchisch gezien vielen de diverse medici in drie groepen uiteen. Bovenaan de ladder stonden de professoren, *medicinae doctores* en enkele heelmeeesters; daaronder de apothekers en drogisten en op de onderste sport vinden we de aderlaters, vroedvrouwen en tandmeesters.

Baron gaat bij dit alles uit van een tweetal perspectieven, om te beginnen dat van De Swaan betreffende collectivisering en professionalisering, dat zij op de zorgarrangementen loslaat. Het tweede perspectief is dat van de praktijkopbouw. Hiermee neemt zij de ontwikkelingen binnen de beroepsgroepen onder de loep, omdat bleek dat De Swaans perspectief onvoldoende verklaring bood voor belangrijke ontwikkelingen daarin.

Deze perspectieven bieden een kijk op de in een aantal opzichten afwijkende ontwikkeling die Groningen doormaakte, wat grotendeels het gevolg daarvan was dat het een universiteitsstad was in een landelijke omgeving. Zo blijken zorgarrangementen al aan het begin van de negentiende eeuw voorgekomen te zijn, terwijl De Swaan het begin van de ontwikkeling daarvan bijna een eeuw later dateert. Groningen kende relatief veel aderlaters, die ook nog lang na het landelijk verbod in 1806 mochten praktiseren; maar er waren weinig chirurgijns en internisten en juist weer relatief veel beroepsbeoefenaren van de zogenaamde tweede stand. Baron heeft bij het verklaren hiervan oog voor de rol van tegenstrijdige belangen, zoals tussen medici en apothekers of tussen apothekers en drogisterijen.

Al met al concludeert zij dat de beroepsgroepen in Groningen zich niet of nauwelijks volgens het model van De Swaan hebben ontwikkeld. Niet kunde en kennis waren van belang voor aanzien en succes, maar zaken als sociale status en sociale komaf. Zo was er bijvoorbeeld bij de professoren en *doctores medicinae* niet alleen nauwelijks van professionalisering als gevolg van collectivisering sprake, er kon zelfs nauwelijks

van professionalisering *an sich* worden gesproken. Bovendien was er een grote invloed van leken op de ontwikkeling van de gezondheidszorg in Groningen, zoals van filantropen, kerken of toonaangevende lieden binnen kerken en onderlinge arbeidersverzekeringen.

Dat sociale status een grote rol speelde, kwam bijvoorbeeld daarin tot uiting dat de drie bovengenoemde hiërarchische groeperingen ook onderling weer hun eigen sociale verschillen kenden, die slechts in zeer beperkte mate door professioneel succes werden bepaald. Ook hier speelden zaken als afkomst, opleiding, maatschappelijke activiteit een grote rol. Het gevolg was onder meer dat chirurgijns zich een betere positie probeerden te verwerven door actief op zoek te gaan naar attractieve jonge dames uit de kringen van de professoren en *doctores medicinae*.

Al met al is dit boek dus een *must* iedereen die aanverwant onderzoek doet, maar of het daarmee ook een goed boek is, is afhankelijk van wat er onder 'goed' wordt verstaan. Zeker, het beantwoordt de vraagstelling uitvoerig en genuanceerd en doet dat op een wetenschappelijk zeer verantwoorde wijze. Het is, zoals dat heet, een echt proefschrift. Echter, voor wie gewoon in de materie is geïnteresseerd, zullen vele passages overkomen als gemiereneuzel op de vierkante centimeter. Passages waarvan bovendien de samenhang vaak moeilijk te volgen is, omdat iedere zin een mededeling vormt die bij tijd en wijle de indruk wekt dat zij net zo goed ergens anders neergezet had kunnen worden.

De kracht van het boek is daarmee meteen ook de zwakte. Het geeft niet de indruk dat er ook maar iets wat met betrekking tot de vraagstelling had kunnen worden genoteerd, niet in het boek is opgenomen. Volledigheid is echter niet alleen mooi, maar ook vermoeiend, wat nog wordt verergerd door een zekere mate van cijferfetisjisme, waar sociaal-economische werken wel vaker aan lijden. Cijfers bovendien die bij tijd en wijle meer vragen oproepen dan beantwoorden. Bijvoorbeeld: 'Onder de echtgenoten (van de vroedvrouwen. LvB) was de nijverheidssector het sterkst vertegenwoordigd. De arbeiders die in de bouw werkten (8x), kleermakers (4x) en schoenmakers (5x) werden het vaakst geturfd. Ook de warenhandel (16x), scheepvaart (7x) en het leger (5x) waren veelvoorkomende sectoren.' Behalve de vraag wat de relevantie van dat alles is, komt natuurlijk ook de vraag op waarom zeker de warenhandel met 16 keer slechts als 'veelvoorkomend' wordt geboekstaafd, terwijl het slechts één keer minder is dan bouw, kleer- en schoenmakerij bij elkaar.

Bovenstaand citaat geeft al aan dat het boek in een niet al te vloeiende stijl is geschreven, wat wordt verergerd doordat er om de zoveel tijd storende fouten instaan zoals: Een honderdtal... kregen...; Een aantal... verlieten...; Het gezin...Ze woonden...; Het onderscheid tussen...en de sociale verschillen...werd bepaald...; ...een ambtelijke orgaan...; ...en economische verval.... En wat is er mis met woordje 'er'? Veelvuldig voorkomende zinnen als 'In 1816 waren nog zes ingeschreven' lopen echt voor geen meter. En zo waren er meer. 'Binnen deze groep waren veel vroedvrouwen (hoewel niet alle) en zaten ook de echtgenoten, ...' 'In 1862 bezette zes vroedvrouwen in deze functie.'

Het boek is met andere woorden wetenschappelijk geslaagd, maar tevens een boek waaruit je niet voor je plezier nog even voor het slapengaan een paar pagina's gaat lezen. Dat echter, zo las ik laatst in een artikel over wetenschappelijkheid van teksten, schijnt alleen maar bevorderlijk voor het wetenschappelijk gehalte te zijn.

Leo van Bergen

M.J. van Lieburg, *De tijd op schrift. Een selectie van bronteksten uit het Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde 1857-1957* (Rotterdam: Erasmus Publishing, 2007). 648 pp. ill. ISBN 90-5235-194-5 (hardcover) €59,50 of 90-5235-192-9 (paperback). €34,50.

Met ingang van 1 januari 2008 zijn alle jaargangen van het *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* vanaf de oprichting in 1857 raadpleegbaar op het internet (www.ntvg.nl): een prachtig gebaar van het jubilerende tijdschrift aan eenieder met een medisch-historische interesse. Slechts de laatste vijf jaargangen zijn voorbehouden aan betalende abonnee's, zodat historisch geïnteresseerden vrijelijk toegang hebben tot de schatkamers van het tijdschrift. Daar is het goed teoven: gezeten in de luie stoel, laptop op schoot, kan men ronddolen door de laatste 150 jaar van de Nederlandse geneeskunde. Echter, hoe aangenaam en avontuurlijk een dergelijke rondgang ook is, na verloop van tijd dreigt het enigszins onbevredigend te worden. Iedereen die wel eens historisch onderzoek heeft gedaan weet dat de geschiedenis niet klaar ligt in archieven en bibliotheken (of op het internet). Het ruwe materiaal moet worden geselecteerd, geïnterpreteerd, en bewerkt tot een historisch verhaal met een duidelijke pointe. Daarom brengt 'browsen' op het internet het gevaar van een zekere richtingloos-

heid met zich mee. Wat men nodig heeft, is een specifieke fascinatie, een onderzoeksvraag of een leidman.

In *De tijd op schrift* werpt Van Lieburg – als hoogleraar in de geschiedenis van de geneeskunde verbonden aan de UMC's van Rotterdam en Groningen – zich op als een dergelijke leidman. Bij de samenstelling van dit bronnenboek stond hem primair de medische student voor ogen; hij presenteert het dan ook als een 'reader bij het onderwijs'. Het was hem daarbij niet te doen om verhalen *over* het verleden, maar vooral om een rondgang *in* dat verleden. Geconfronteerd met een nieuwe generatie medische studenten – leden van de *zap-* en *power point-*generatie met een korte spanningsboog – besloot hij hen niet te vervelen met voorgekauwde verhalen uit klassieke handboeken, maar hen te prikkelen door het verleden voor te schotelen in haar meest pure vorm, vanuit de gedachte dat alleen de historische brontekst in staat is de huivering van de historische sensatie teweeg te brengen. Een selectie uit 100 jaargangen van het *NTvG* – het tijdschrift dat wordt geacht de ontwikkelingen in de Nederlandse geneeskunde en gezondheidszorg te weerspiegelen – leek hem voor dat doel bij uitstek geschikt. Het bleek een goede formule, die zich in Van Lieburgs eigen onderwijspraktijk heeft bewezen. Hij was aangenaam verrast te zien hoe de bronteksten vele aanknopingspunten boden voor het geven van een toelichting op de thema's die zich in de teksten aandienen. Uitzoemend van de artikelen naar de historische context waarin ze waren geschreven, kon hij studenten vertellen over de thema's die hen hadden getroffen. Vaak bleek de thematiek van 'de medische wereld van toen' verrassend actueel. Al docerend en discussiërend kwamen de artikelen aldus tot leven: studenten begonnen zich te realiseren dat de stukken niet behoorden tot een stoffig verleden, maar de belichaming vormden van dezelfde *condition humaine* waarvan ook zij deel uitmaakten. En zo werden ze – langs de omweg van het verleden – uitgedaagd na te denken over de principes en blinde vlekken van wetenschappelijk onderzoek, over de ethische dimensie van het medisch handelen, over het maatschappelijk gezag van de arts en over de organisatie van de gezondheidszorg. Kortom: het verleden gebruikt als 'sociaal laboratorium', met originele teksten als het vertrekpunt voor een gedachtenwisseling over geneeskunde en gezondheidszorg. Het is ondoenlijk hier in te gaan op de inhoud van deze prachtig vormgegeven en geïllustreerde *reader*, juist vanwege de veelheid en de diversiteit ervan. Er zijn oorspronkelijke stukken in opgenomen,

maar ook meer beschouwende redevoeringen en bio- en bibliografische overzichten; alles verdeeld in een A-serie (hoofdstukken), een B-serie (thematische excursen), een C-serie (biografisch vademecum) en een D-serie (berichtgeving in het *NTvG*) en toegankelijk gemaakt via inhoudsopgave, index en kruisverwijzingen.

Natuurlijk is ook dit bronboek het resultaat van selectie en interpretatie. Daaraan valt niet te ontkomen wanneer men de kern van 100 jaargangen van een tijdschrift wil samenbrengen in slechts één band. Maar Van Lieburg lijkt een gelukkige middenweg te hebben gevonden tussen het richtingloos dwalen in een oerwoud van primaire bronnen en het presenteren van voorgedrukte samenvatting en synthese. Het boek is doorschoten met grijze pagina's met korte inleidingen van de samensteller: over het *NTvG* (ontstaan en optreden), over de geneeskunde rond 1860 (de overgang van alfa- naar bèta-geneeskunde), over het besmettingsbegrip rond 1885 (Stokvis contra Fokker), over 'hygiënist' en epidemiologen (maatschappelijke dimensie en onderzoeksmethode), over de diverse medische specialismen, over het ziekenhuiswezen (groot of klein?), over medisch onderwijs (kritiek en hervorming) en over het medisch beroep (orthodox versus alternatief en huisartsen versus specialisten). Maar ook fenomenen als medailles in de geneeskunde, alternatieve geneeswijzen, Nobelprijswinnaars, anticonceptie (opvattingen over seksualiteit), de vrouw in de geneeskunde (feminisering van het beroep) en medische congressen (een nieuwe vorm van wetenschappelijke communicatie) worden kort bij de lezer geïntroduceerd. Alleen in deze teksten treedt de docent Van Lieburg naar voren, opdat studenten niet verdwalen. Op de vele honderden andere pagina's worden hun medische voorgangers aan het woord gelaten.

In zijn inleiding merkt Van Lieburg op: 'Tussen de vaak stereotiepe weergaven van de hoofdlijnen uit de geschiedenis van de geneeskunde (...) en datgene wat in de bronnen te vinden is, blijkt niet zelden een kloof te gapen die tot nadenken stemt.' Zijn boek zal zonder twijfel zijn nut bewijzen als didactisch instrument in het onderwijs aan medische studenten en als gids voor de beginnende onderzoeker. Toch moet de indruk worden weggenomen dat medisch-historisch geïnteresseerden in ons digitale tijdperk alleen nog op deze manier aangesproken willen worden. De behoefte aan bewerking van het ruwe materiaal in monografieën en handboeken zal blijven bestaan, zowel in de algemene als in de medische geschiedschrijving. Maar misschien is het lezen

van monografieën inderdaad de volgende stap, die de moderne medische student pas bereid is te zetten nadat de historische vlam is aangestoken door dit nuttige boek.

Frank Huisman

De Waardt, Hans, *Mending Minds. A cultural history of Dutch academic psychiatry*, (Rotterdam: Erasmus Publishing, 2005), 312 pp., ISBN 90-5235-180-5. € 49,50.

The Dutch historian Hans de Waardt from the *Vrije Universiteit* in Amsterdam presents in his book the history of the Dutch academic psychiatry from the middle of the 19th century until the present day. Based mainly on the archives of universities and on published materials (textbooks, interviews in journals, etc.). De Waardt offers a classic account of the foundation, growth, and development of psychiatry inside the Dutch universities. The author uses a chronological narrative, presenting the main professors inside the field during five periods: the hesitant nineteenth century, the legitimate establishment of the new discipline (around 1900), the heterogeneous interwar years, the short-lived apogee of psychoanalysis and the success of biological psychiatry from the 1970s onwards.

If the Netherlands introduced psychiatry as a full discipline in the university curriculum relatively late – 1893, in Utrecht – the growth thereafter was impressive: thirteen years later, all the universities offered full curriculum in this medical sub-discipline. Several 'Denkstijle' (Ludwik Fleck) were taught until the beginning of the 1950s, without anyone totally dominating the field: 'anything goes' (p. 113) as the Dutch historian asserts. Thus, Cornelis Winkler from Utrecht (later Amsterdam) was by far the best-known psychiatrist at the beginning of the 20th century and his biological argumentation gained a wide acceptance. But at the same time Gerbrand Jelgersma from Leiden introduced psychoanalysis inside the university. Both professors had in common that they were heavily influenced by what was happening in the German-speaking countries. Before the Second World War, a visit to Germany, Switzerland or Austria was almost obligatory for any psychiatrist aiming for a position at a Dutch university.

After 1945, this changed radically. The United States and, to a lesser degree, the United Kingdom became the new point of reference. At the

same time, psychoanalysis became the dominant paradigm inside Dutch psychiatry and a second wave of new professorships of psychiatry further institutionalised the discipline (Nijmegen in 1945, Rotterdam in 1967, Maastricht in 1974). But the process of scientification of the broader medical field, according to De Waardt, became more and more problematic for psychiatry. Individual psychotherapy proved to be difficult to insert in this new 'scientific' approach of reality. It was no wonder that in the 1970s and the 1980s a paradigm that was based on biology finally gained prominence inside psychiatry, and brought it more in contact with the broader evolution of medicine.

De Waardt's book is part of a growing historiography of Dutch psychiatry, mainly in the 20th century, where Dutch historians (Gijswijt-Hofstra, Blok) have been particularly active – unlike other countries, where this period is still under-researched. The author sketches a very complete, factual image of academic psychiatry, mainly through the biographies of professors.

However, this book disappoints at several levels. The author remains on a descriptive, biographical stratum throughout the book. It would have been interesting to learn more about the contents of the courses, about the research carried out within the different departments, about the way of teaching, about the scientific journals where the academic debates took place, about the different forms of scientific argumentation, about the careers of former students...

Working with an academic field, at least two larger theoretical frames could have been used to give the book a broader impact. Pierre Bourdieu's theory on social domination and reproduction ('field', 'habitus' or 'doxa') would have allowed the author to transcend this biographical approach and to widen his perspective. Ludwik Fleck's or Thomas Kuhn's grid, used to analyse paradigm shift inside the scientific world, would also have been very stimulating, particularly since the author was interested in the changes of medical models that were dominant at different moments. At several instances, De Waardt touches such subjects but he never deepens these problems. A systematic integration of these questions would have justified the label of a 'cultural history', which the author claims in his subtitle.

Benoît Majerus, FNRS / Université Libre de Bruxelles

Chris Buskes, *Evolutionair denken. De invloed van Darwin op ons wereldbeeld* (Amsterdam: Uitgeverij Nieuwezijds, 2006), 476 pp. ISBN: 97-8905-712-1807. € 24,95.

Sommige theorieën hebben zo enorm veel aantrekkelijks dat het moeilijk is de verleiding te weerstaan ze op een veelheid van terreinen toe te passen. Met Darwins evolutietheorie gebeurde dat al heel snel na zijn introductie, ten goede en ten kwade. Een toepassing die wat meer aan de metaforische kant bleef kwam bijvoorbeeld in de economie terecht. De zogenoemde evolutionaire economie, ontwikkeld door J.A. Schumpeter, is tot op heden een heterodox maar nog steeds tamelijk vruchtbaar onderzoeksprogramma. Het sociaal-darwinisme van Herbert Spencer oefende grote invloed uit op de functionele sociologie van rond het midden van de twintigste eeuw, maar werd ook misbruikt als ideologische legitimering van maatschappelijke ongelijkheid en vermeende culturele superioriteit.

Mede daardoor stonden de critici van psychologie en sociologie die een biologische basis wilde verschaffen al bij voorbaat op scherp toen Edward O. Wilson in 1975 de sociobiologie lanceerde. Wilson was een evolutiebioloog aan Harvard, in kleine kring heel erg beroemd door zijn onderzoek aan mieren. Maar zijn sociobiologie maakte hem in een klap tot een wereldster, en tegelijkertijd zeer omstreden. Wilson meende een genetische grondslag geïdentificeerd te hebben voor allerlei vormen van gedrag. Altruïsme bijvoorbeeld, zou geen culturele verworvenheid zijn maar wordt ingegeven door wat je een soort genetische rationaliteit zou kunnen noemen, de uitkomst van een berekening niet gericht op eigen lijfsbehoud maar van naaste verwanten met wie je een bepaalde hoeveelheid genen deelt. Men moet zich dit gedrag overigens niet voorstellen als een bewuste keuze, maar veroorzaakt door een predispositie, instinct zo men wil, die door de evolutie is voortgebracht.

Nadat het rumoer was verstomd, bleek het sociobiologisch gedachtengoed binnen de evolutiebiologie zelf tamelijk goed wortel te schieten. Maar op sociologen en antropologen heeft de sociobiologie nooit bijster veel indruk gemaakt. Dat veranderde niet toen een andere bioloog, Richard Dawkins, de claims van Wilson nog verder radicaliseerde. Ook zijn boeken werden bestsellers, maar nog veel meer dan Wilson kwam Dawkins in de hoek van de populaire wetenschap terecht.

Chris Buskes, docent wetenschapsfilosofie in Nijmegen, onderneemt nu een nieuwe poging

om het 'evolutionair denken' onder de aandacht van de alfa- en gammawetenschappers te brengen. Hij brengt een aantal gebieden in kaart waarvoor het Darwiniaanse gedachtegoed volgens hem in het bijzonder relevant is: de moraal (de evolutie van de samenwerking), de esthetica (algemeen-menselijke waardeoordelen), het bewustzijn (de graduele verschillen tussen dier en mens), en het ontstaan van taal. Ook het klassieke onderwerp, de vraag hoe we de biologische basis van de cultuur moeten verstaan, komt aan bod.

Van al deze gebieden ontsluit Buskes een reeks literaturen die zich daar de laatste decennia hebben ontwikkeld. Het wordt duidelijk dat de claims van de evolutiebiologie zijn verfijnd en ook tot heel wat onderzoek hebben geleid. *Evolutionair denken* biedt wat dat betreft een handzaam overzicht. Niettemin heeft het boek wel enige beperkingen. Over het algemeen blijft Buskes dicht bij de problematiek blijft zoals oorspronkelijk verwoord door Wilson en Dawkins. Naast een keur aan evolutiebiologen komen enige filosofen aan het woord maar slechts heel weinig vakwetenschappers aan de andere kant van de nog immer niet overbrugde kloof tussen biologie en alfa- en gammawetenschappen. Aan de brug wordt blijkbaar maar aan één kant gebouwd. Er zijn wat uitzonderingen zoals in de taalfilosofie waar zoals bekend Noam Chomsky de theorie naar voren bracht dat de structuur van de grammatica biologisch bepaald zou zijn. Buskes stelt in dit verband wat slordig dat Chomsky dat 'aangetoond' zou hebben en laat onvermeld dat een nieuwe generatie van neochomskyanen, de zogenoemde minimalisten, heel wat op Chomsky's oorspronkelijke veronderstelling hebben ingeleverd.

In het hoofdstuk over moraal doet Buskes zich juist tekort. Hij behandelt hier de speltheorie, oorspronkelijk geïntroduceerd door een wiskundige en een econoom, en laat vervolgens zien hoe de speltheorie is opgepakt door evolutiebiologen met hun concept 'evolutionary stable strategy'. Dat is allemaal helder en informatief, maar Buskes verzuimt in te gaan op wat er in de academische ethiek met de speltheorie is gedaan. Een confrontatie zou welkom zijn geweest.

In zijn hoofdstuk over de relatie tussen (humane) cultuur en biologische evolutie komen in feite drie soorten claims aan de orde. In volgorde van afnemende sterkte zijn dat: 1) de cultuur is te beschouwen als het 'extended' fenotype van de mens, dat wil zeggen is een expressie van diens biologische constitutie; 2) de formalismen van de evolutietheorie (variatie en selectie en het niveau-

onderscheid tussen replicator, tester en evolver) kunnen we ook ter verklaring van wetmatigheden in de evolutie van de cultuur gebruiken; 3) de biologische en de culturele evolutie gehoorzamen aan dezelfde genealogische principes. De eerste claim is nuttig bij de reconstructie van de vroegste geschiedenis van de mensheid maar voor het overige kom je snel in doodoeners terecht. Een voorbeeld van de tweede claim is de ietwat bizarre mementheorie van Dawkins, door Buskes, die zijn sympathie ervoor niet onder stoelen of banken steekt, goed en genuanceerd weergegeven. De derde claim is eigenlijk geheel geen nieuws: we wisten al lang dat zowel de evolutietheorie als de beoefening van de politiek-culturele geschiedenis loten van dezelfde historische stam zijn. Als Buskes uiteindelijk uitkomt op deze laatste positie zullen weinigen het met hem oneens kunnen zijn.

Zoals gezegd zijn er nog een paar goede hoofdstukken te vinden in dit boek die de moeite van het lezen alleszins waard zijn. Maar ik zou de lezer willen waarschuwen tegen de eerste vier hoofdstukken, die een uiteenzetting van de Darwiniaanse evolutietheorie zelf zijn. Die zijn niet informatief genoeg, bijvoorbeeld op plaatsen waar van behandelde auteurs wordt gezegd dat ze dit of dat 'haarfijn' uitleggen zonder dat de lezer te weten komt hoe de betreffende argumentatie in elkaar steekt. Deze hoofdstukken worden verder ontsierd door enige onkritisch weergegeven mythes uit de wetenschapsgeschiedenis. Maar wie ze overslaat heeft toch een heel aardig boek in handen.

Chunglin Kwa

K. van Berkel, *Vóór Heimans en Thijssse: Frederik van Eeden sr. en de natuurbeleving in negentiende-eeuws Nederland* (Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, 2006). Mededelingen van de Afdeling Letterkunde, Nieuwe Reeks, Deel 69 no. 3. 58 pp. ISBN: 978-9069-844-992. € 15,95.

Frederik van Eeden sr. (1829-1901) wordt herinnerd als vader van de befaamde schrijver, en als diegene die de term 'natuurmonument' gemunt heeft. Van Eeden publiceerde over de Nederlandse natuur in een tijd dat natuurbescherming nog allerminst vanzelf sprak. Vóór Heimans en Thijssse dus, zoals Van Berkel dat pregnant formuleert. Pas rond de eeuwwisseling ontstond er een natuurbeweging, die vervolgens snel institutionaliseerde. Afgezien van moeilijk toegankelijke doctoraalscripties is er over van Eeden sr. weinig

gepubliceerd. In dit qua omvang beperkte boekje portretteert Van Berkel Van Eeden aan de hand van zijn geschriften over de natuur, botanische wandelingen, die onder andere in het *Album der Natuur* en in de *Volks-almanak* van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen verschenen. Een aantal van die artikelen werd in 1886 herdrukt in een bundel met als geuzentitel *Onkruid*. Uit Van Berkels schets rijst het beeld op van een persoon die moeite had met de vervlakking die de moderne tijd met zich mee bracht. Van Eeden blijkt een ambivalent romanticus, die de ontginning van de woeste gronden enerzijds billijkte, maar ook constateerde dat het oerbos en de duinen daardoor verloren gingen. In dat verband spraken Van Eeden, maar ook Hofdijk en Craandijk, van monumenten van de voormalige natuur. Alexander van Humboldt blijkt voor Van Eeden een belangrijke inspiratiebron om de plantengroei te koppelen aan de geografie, meer in het bijzonder aan de bodemgesteldheid en zelfs aan de volkenkunde. Men kan er een voorafschaduwning in lezen van het concept levensgemeenschap dat rond het fin-de-siècle op brede schaal ingang zou vinden.

Van Berkel structureert zijn schets van Van Eeden sr. rond de vraag hoe hem te plaatsen ten opzichte van de natuurbeschermingsbeweging die door Heimans en Thijssse vorm werd gegeven. Zijn antwoord is genuanceerd. Van Berkel benoemt overeenkomsten, maar acht de verschillen groter. Van Eeden sr. was een eenling, die geen initiatieven nam om de natuur te beschermen. Ook zijn natuuropvatting was anders, ten minste heel anders dan die van Thijssse, al ziet Van Berkel tussen Van Eeden en Heimans weer meer overeenkomsten. Een boekje van 58 pagina's is uiteraard te beperkt om de veranderende contexten waarin Van Eeden enerzijds, en Heimans en Thijssse anderzijds opereerden gedetailleerd te bespreken. Veranderingen in politiek, infrastructuur, nijverheid of materiële cultuur vallen gedeels buiten Van Berkels blikveld. Echter, gegeven de omvang van het boekje is het unfair te wijzen op wat er ontbreekt. Maar ook Van Berkels voorname idee-historische duiding van de verschillen tussen Van Eedens en Thijssses natuuropvatting weet mij niet helemaal te overtuigen. Voor Van Berkel neigt Van Eeden sr. naar een morele natuuropvatting (die aansluit bij eerdere, religieus geïnspireerde ideeën over het boek der natuur), terwijl het esthetische in Thijssses natuuropvatting domineerde. In plaats van moraliteit en esthetica als twee tegenpolen te beschouwen, zou ik graag meer hebben gelezen over de verhouding tussen wetenschapsopvatting, moraliteit en esthetica bij zowel Van Eeden

sr als Thijssse. Daartoe zou, net als Van Berkel doet voor het domein van de wetenschap, ook het bereik van het esthetische en het morele gedifferentieerd behandeld moeten worden. Van Berkel noemt, bijna terloops, het sublieme en de harmonie van het schone. Maar het pittoreske, dat in de negentiende eeuw zo'n hoge vlucht nam, blijft geheel buiten beeld. Zowel Van Eedens liefde voor het idyllische landschap, als zijn historische kijk op mens en natuur, passen binnen de esthetiek van het pittoreske. Van Eeden sr. was ook directeur van het Museum voor Kunstnijverheid en van de school die daar in 1879 aan verbonden werd. Van Berkel constateert zelf: 'De tegenstelling tussen morele en esthetische natuurbeleving is niet heel scherp.' (p. 50) Ik ben door Van Berkels studie heel benieuwd geworden naar de verbanden tussen Van Eedens wetenschapsopvatting, 's mans esthetica en diens morele opvattingen.

Joseph Wachelder

A. van der Eijk (e.a.), *Jeugdbond. 60 jaar CJN, KJN, ACJN en JNM* (Groningen: Stichting Natuurinformatie, 2006) 128 pp., ill., ISBN 978 90 7846 8017. €19,50: te bestellen via www.jeugdbond.nl, en F. Saris (red.), *Een eeuw vogels beschermen* (Zeist: KNNV Uitgeverij, 2007) 344 pp., ill. ISBN 978-90-5011-2376. €49,95. Het boek met DVD is te bestellen via de website van de KNNV Uitgeverij: www.knnvuitgeverij.nl

Onlangs verschenen twee boeken over de geschiedenis van natuurstudie en -beschermingsorganisaties in Nederland. *Jeugdbond* eert het 60-jarig bestaan van de Jeugdbond voor Natuur- en Milieustudie en *Een eeuw vogels beschermen* het 100-jarig jubileum van de Nederlandse Vereniging tot Bescherming van Vogels. Met de recente boeken over de Vereniging Natuurmonumenten (2005), De Hoge Veluwe (2005), Staatsbosbeheer (1999), de NJN (1997) en de ornithologie (1995) is inmiddels een aardig bibliotheekje over dit thema ontstaan. Veelal gaat het om vlot en betrokken geschreven, rijk geïllustreerde werken met een collage-achtige aanpak, gebaseerd op ervaringen van werknemers of leden, aangevuld met enig archiefonderzoek. Zo ook nu. Toch zijn er grote verschillen tussen de twee boeken. Deze zullen uiteraard elk op hun merites worden beoordeeld, maar ook wordt ingegaan op de vraag welke inhoudelijke en sociale relaties er waren tussen natuurbescherming, natuurstudie en professioneel onderzoek.

De zeskoppige redactie van *Jeugdbond*, allen oud-leden van een jeugdbond, wilde een mooi herinneringsboek maken. Daarin is ze geslaagd. Het boek is, afgezien van de foto's, opgebouwd uit 46 bijdragen van vrijwel evenveel personen, uiteenlopend van interviews en beschrijvingen tot tekeningen en gedichten. Het kent een logische maar niet echt systematische opbouw en leest uiterst prettig. Het boek behandelt een viertal opeenvolgende jeugdbonden voor natuurstudie, met de Christelijke Jeugdbond van Natuurvrienden (CJN) als eerste in de rij. Daarvoor was er overigens al de in 1920 opgerichte Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie (NJN). Een van de oprichters van de CJN, de scholier Douwe Rijpkema, ontdekte in 1943 dat zijn christelijke achtergrond niet viel te combineren met de zondagse excursies van de NJN. Een lokale afsplitsing werd een feit met in 1946 de landelijke CJN als vervolg. Nog weer later, in 1961, werd de verzuiling compleet toen de Katholieke Jeugdorganisatie voor Natuurstudie 'St. Franciscus' (KJN) voortkwam uit katholieke meisjes- en jongensorganisaties. Aanvankelijk was het een soort katholieke jeugdclub onder bisschoppelijk toezicht, later een echte jeugdbond. Na vele mislukte pogingen fuseerden beide in 1975 tot de Christelijke Katholieke Jeugdbond voor Natuurstudie die binnen een jaar werd omgedoopt tot Algemeen Christelijke Jeugdbond voor Natuurstudie en Natuurbescherming en in 1988 tot Jeugdbond voor Natuur- en Milieustudie. Deze dynamiek in naamgeving weerspiegelt de worsteling met identiteit en doelstelling. De christelijke identiteit bepaalde aanvankelijk de gewoonten op bijeenkomsten, zoals kerkbezoek en het lezen uit de Bijbel en voorkwam een fusie met de NJN. Later, met de toenemende ontkerkelijking, verdween de C uit de naam. Veel discussie was er ook over het primaire doel van de clubs. Veel jongeren ging het namelijk om 'beleving van de natuur', waartoe ook luieren in de zon behoorde. Per congresuitspraak werd in 1960 na felle conflicten besloten dat recreatieve natuurbeleving gelijkwaardig was aan natuurstudie. Toch was en bleef natuurstudie de centrale activiteit. Systematisch werd in werkgroepsverband het voorkomen en het milieu onderzocht van vooral vogels en vaatplanten, maar ook bijvoorbeeld vleermuizen, loopkevers en nachtvlinders. De documentatie van gegevens gebeurde vaak zodanig dat menige professionele beheers- en onderzoeksorganisatie tot op de dag van vandaag hier baat bij heeft. Periodiek vond dan ook samenwerking plaats met andere organisaties zoals de Vlinderstichting en het onderzoeksinstituut RIVON. Bovendien fun-

geerden de jeugdbonden als kweekvijvers voor natuuronderzoekers, waarvan de hoogleraren Huisman (ecologie) en Wiepkema (ethologie) waarschijnlijk de bekendsten zijn.

De derde belangrijke activiteit binnen de jeugdbond was natuurbescherming, waarvoor reeds in 1955 een bestuurslid was. Zeker aanvankelijk werd deze betrokkenheid mede ingegeven door de christelijke achtergrond en de zorg over het verdwijnen van geliefde soorten. Vanaf 1965 sloten de acties van KJN en CJN nauw aan bij de overall ontluikende maatschappijkritiek en jeugdcultuur. Ze keerden zich tegen de aantasting van de Oosterschelde, de Waddenzee en de Ooijpolder, later ook tegen kernenergie, jacht en ruilverkavelingen. Het laatste leverde een verrassende kongsi op met de curieuze Boerenpartij van boer Koekoek. Intern was er overigens geregeld discussie of door dit alles natuurhistorie niet in het gedrang kwam. Na 1986 verflauwde de belangstelling voor natuur- en milieubescherming. Ondertussen kwam menig bondslid in een hoge natuurbeschermingsfunctie terecht, zoals Gerard Boere en Frits van Beusekom bij het Ministerie van LNV, Nico de Haan en Gerard Woldhek bij Vogelbescherming en Teo Wams bij Natuurmonumenten.

Al met al ontstaat een beeld van enthousiaste jongerenorganisaties, die het aangename met het nuttige verenigden en die onmiskenbaar een bijdrage leverden aan natuurstudie en -bescherming, samen met anderen maar vaak alleen. Dit is een prestatie gezien de ledenaantallen van minder dan 1000. En dat aantal groeit helaas nauwelijks.

Een eeuw vogels beschermen is een kloek werk en omvat 19 hoofdstukken, geschreven door 21 auteurs, onder wie bekende namen als Binsbergen, Koeman, Osieck en Spaans. Daarnaast zijn er vele prachtige foto's en is een DVD met 5 unieke vogelfilms bijgevoegd. Samensteller Frank Saris, voorzitter van vogelonderzoekorganisatie SOVON, beoogt met dit boek een historisch overzicht te geven van 100 jaar vogels beschermen. Hij koos voor een thematische aanpak met bijvoorbeeld als thema's jacht, fotografie, wetgeving, eierzaken, de politiek rond de Waddenzee, de ontwikkeling van de avifauna en enkele regionaal getinte verhalen. Het boek leest plezierig, al varieert dit per hoofdstuk en moet wel eens naar de samenhang worden gezocht. Veel hoofdstukken bieden mooie en grondige overzichten of prachtige illustraties van een bepaald thema. Enkele daarentegen voegen niet zoveel toe, blijven aan de oppervlakte of gaan juist diep op een

zijspoor in. Het boek beperkt zich niet tot de organisatie Vogelbescherming (officieel: Nederlandse Vereniging tot Bescherming van Vogels) maar stelt deze toch centraal door bijvoorbeeld een lijst met alle bestuursleden op te nemen. De Vogelbescherming was immers de eerste landelijke organisatie die de bescherming van een bepaalde soortsgroep centraal stelde. Voor vogels waren er overigens ook aanpalende organisaties, zoals de vrijwel even oude Nederlandse Ornithologische Unie (NOU, voorheen NOV) en de wat jongere organisatie SOVON.

Een van de grotere hoofdstukken beschrijft de ontwikkeling van de Vogelbescherming, van een groepje bezorgde adellijke dames tot een professioneel apparaat met gezag, omvang, degelijkheid en stootkracht. Maar de organisatie was lange tijd bepaald heterogeen en kende net als de jeugdbonden verschillende vleugels. Veel vogelbeschermers van het eerste uur waren jagers en dat botste vrijwel onmiddellijk met de meer ethisch ingestelde vogelbeschermers. Daarnaast waren er nog de wetenschappers die niet het individuele leed van vogels maar de overleving van de soort centraal stelden. De discussie over jacht leidde binnen de NOV zelfs tot een splitsing, en verscheidene malen heeft het er om gespannen of de Vogelbescherming een dergelijk lot kon onlopen. Eenmaal moest zelfs de rechter er aan te pas komen. Zo waren bijvoorbeeld de relaties met aan de ene kant de COVAVO, een organisatie tegen de kooivogelvangst, en de ethisch en ecologisch bevlogen Faunabescherming en aan de andere kant de Friese weidevogelbeschermers-eierrapers en de jagersvereniging KNJV periodiek moeizaam.

Het boek laat goed zien dat in de praktijk niet alleen wetenschappelijke gegevens de keuzes bij vogelbescherming bepaalden. Illustraties hiervan geven de hoofdstukken over de ooievaar, de Friese weidevogels en de roek, vogels die vanwege verschillende soorten sentimenten speciale aandacht kregen. Toch waren algemene wetenschappelijke inzichten relevant bij dit soort discussies, zoals over het belang van populaties, biotopen en ecosystemen. Wetenschappelijke gegevens over het voorkomen van soorten in het verleden, zo laat het boek zien, bepaalden eveneens de standpunten van de vogelbeschermers. Andere hoofdstukken uit het boek tonen dat ook meer specifieke kennis over het voedsel van vogels als scholekster, eidereend en grote stern een belangrijke rol speelde in de activiteiten rond bestrijdingsmiddelen en visserij in de Waddenzee. Het boek breekt dan ook een lans voor zogenaamde 'science based conservation'. Andersom is ook

waar: de vogelbeschermingstraditie werkte door in het onderzoek. Verreweg het meeste geld voor monitoring wordt aan vogels besteed. Het zou me niet verbazen als ook het meeste fundamentele ecologische onderzoek aan vogelsoorten wordt verricht, maar wellicht speelt mijn Groningse bril met eminente ornithologen als Drent en Piersma om mij heen mij parten.

De vogelbeschermers hebben onmiskenbaar succes geboekt. Vogels kregen als enige soortsgroep een eigen wetgeving, de Vogelwet van 1912, hetgeen zich in 1979 op Europees niveau herhaalde met de Vogelrichtlijn. In Nederland groeide de Vogelbescherming vooral na 1980 fors, tot ver boven de 100.000 leden, maar ook internationaal neemt de aanhang toe.

De auteurs van deze boeken hebben met brede blik, grote gedrevenheid en kennis van zaken geschiedenissen ontgonnen van hun organisaties, zeker ook de menselijke kanten ervan. Dat de auteurs dit in hun vrije tijd hebben verricht, dwingt bewondering af. Zoals zij zelf ook aangeven, moeten er nu meer systematische – en wellicht door professionals geschreven – studies volgen. Hierin kan bijvoorbeeld nog beter het verband tussen de Nederlandse vormen van dieren-, vogel-, natuur- en milieubescherming worden onderzocht. Of het belang van de natuurstudie voor de professionele beschermings- en onderzoekspraktijk. Maar de basis hiervoor is met deze uitgaven weer wat verstevigd.

Henny van der Windt

Frans J. Meijman, Stephen Snelders en Onno de Wit (red.), *Leonardo voor het publiek: een geschiedenis van de wetenschaps- en techniekcommunicatie* (Amsterdam: VU University Press & Da Vinci Institute, 2007). 319 pp. ISBN: 978-9086-591-312. € 37,50.

Het Da Vinci Instituut van de Vrije Universiteit te Amsterdam ambieert de wetenschaps- en techniekcommunicatie naar een hoger plan te tillen.

Één van de vele, uiteenlopende activiteiten die het instituut daartoe ontplooit, heeft geresulteerd in de bundel *Leonardo voor het publiek*. Maar liefst 22 Nederlandse wetenschaps- en media-historici laten daarin hun licht schijnen op de geschiedenis van de wetenschaps- en techniekcommunicatie, waarbij het merendeel van de bijdragen verwijst naar --Nederlandse casus. Het boek wil inzicht geven in de geschiedenis van het vak, en verschillende vormen van en motieven

achter de wetenschaps- en techniekcommunicatie belichten. Een bijkomend doel van de bundel is de invloed en effecten van verschillende media na te gaan.

Ook deze bundel is geen uitzondering op de algemene regel: Het aantrekkelijke ligt in de verscheidenheid van de bijdragen, de zwakte in de coherentie. Wat mij betreft hadden de redacteurs de lezer iets meer mogen helpen. De inleiding beslaat nu slechts acht pagina's en beperkt zich hoofdzakelijk tot het samenvatten van de verschillende stukken. Waar de bijdragen elkaar tegenspreken, bijvoorbeeld op het punt wanneer de wetenschaps- en techniekcommunicatie nu eigenlijk een aanvang neemt (uiteraard een precair thema), volstaat de redactie met de verschillende standpunten naast elkaar te zetten, en gaat ze niet op zoek naar een verklaring voor de uiteenlopende conclusies. Ook een concluderend hoofdstuk van de redactie ontbreekt, evenals één leidende vraagstelling. Het boek beoogt een geschiedenis te geven van de wetenschaps- en techniekcommunicatie, in eerste instantie om de misvatting te bestrijden dat de wetenschaps- en techniekcommunicatie een heel recente uitvinding is. In die missie is de bundel geslaagd. Die inzet wordt ook weerspiegeld in de structuur van het boek. Na de inleiding volgen zes bijdragen gewijd aan de vroegmoderne tijd. Dan komen tien artikelen die de negentiende en twintigste eeuw bestrijken. De historische opbouw van het menu wordt bij de kaas en het dessert verlaten. Het vierde deel, dat twee bijdragen telt, behandelt de 'Wetenschaps- en techniekcommunicatie en de schone kunsten'. Het vijfde deel, met vier bijdragen, bevat 'Bespiegelingen', wat echter eigenstandige bijdragen blijken te zijn, die niet reflecteren op de voorafgaande artikelen.

Voor wie is de bundel bedoeld en voor wie is hij interessant? *Leonardo voor het publiek* heeft de diverse doelgroep op het oog die met wetenschaps- en techniekcommunicatie van doen heeft. Sommige bijdragen richten zich tot de actieve wetenschapsjournalisten. Meer aandacht voor de geschiedenis, en met name de zogenaamde mislukkingen en aberraties van de geschiedenis, zo betogen onder anderen Hans van Maanen en Wouter Hanegraaff, zou de wetenschapscommunicatie verrijken. Hub Zwart adresseert (impliciet) een gehoor van professionele wetenschappers door de noodzakelijke selectiviteit in de berichtgeving over wetenschap en techniek te thematiseren. Geert Somsens bijdrage over de (veelal verborgen) politieke boodschap in de

wetenschaps- en techniekcommunicatie is vooral voor de afnemer van populaire stukjes over wetenschap van belang. Somsens artikel maakt potentiële lezers en kijkers alert op de politiek die achter ogenschijnlijk neutrale berichtgeving schuil gaat. Maar de meeste auteurs trekken geen conclusies voor een specifieke doelgroep, maar geven een beeld van de wetenschaps- en techniekcommunicatie voor het tijdperk of de casus die zij behandelen. De waardering voor deze stukken zal waarschijnlijk sterk afhangen van de voorkennis van de lezer. Wie op zoek is naar een historische schets van de vele facetten die aan wetenschaps- en techniekcommunicatie raken, zal veel van zijn gading vinden. Maar de artikelen die gebaseerd zijn op oorspronkelijk, nog niet eerder gepubliceerd onderzoek zijn ver in de minderheid. Voor de academisch ingevoerde lezer zijn met name die stukken de moeite waard die een casus meer in detail behandelen. Dick van Lentjes analyse van de kernfysica in *Panorama* tussen 1946-1960 en Hubertien Hermans en Frans J. Meijmans stuk over veiligheidscommunicatie via musea en affiches in het interbellum sprongen er wat mij betreft in positieve zin uit. Is het toeval dat deze artikelen de meeste pagina's tellen? Het artikel 'Veiligheid in het vizier' van de onlangs, veel te jong, overleden Hubertien Hermans zal ons haar blijvend doen herinneren.

Wetenschapscommunicatie bemiddelt tussen diverse doelgroepen, en maakt daarbij gebruik van media. De meeste auteurs in *Leonardo voor het publiek* hanteren een contextueel analysemodel, waarbij weliswaar de eigen dynamiek van media wordt erkend, maar waarbij de context en de actoren uiteindelijk deze media vormgeven. Zodoende ontstaat een complexe interactie tussen wetenschappers, leken, bemiddelaars en media. Twee bijdragen nemen een wat andere positie in. Arjen Mulder treedt in het voetspoor van Marshall McLuhan; voor hem genereren de media zelf maatschappelijke dynamiek. Hub Zwart stelt zich op het standpunt dat een diepe epistemologische kloof wetenschap en leek scheidt. José van Dijck vertegenwoordigt wat dat betreft het andere uiterste van het spectrum. Zij betoogt dat de animatietechnieken in *Walking with Dinosaurs* (1999) niet alleen het doel van de popularisering van paleontologische kennis dienden, maar ook hebben bijgedragen aan de formulering van nieuwe wetenschappelijke hypothesen, en de weerlegging van bestaande. Dat is het meest uitdagende standpunt dat in deze bundel wordt uitgedragen. Ook hier zal het geen toeval zijn dat Van Dijcks voorbeeld op de achterflap van het

Boekbesprekingen / Comptes Rendus

boek wordt vermeld. Zo'n sterke claim verdient echter een meer gedetailleerde analyse dan Van Dijk verschaft. Ik hoop van harte dat het Da Vinci Instituut verder academisch onderzoek in die richting entameert.

Joseph Wachelder

